

<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2023.3.7>
УДК 821.161.2-31 Головка

Оксана Шалак

Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01033, Україна
 <https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>
shalak@ukr.net

НАУКОВА СПІВПРАЦЯ КАЛЕНИКА ШЕЙКОВСЬКОГО І БОРИСА ГРІНЧЕНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЕПІСТОЛЯРНОГО НАРАТИВУ

Актуальність статті полягає в тому, що через листи Каленика Шейковського до Бориса Грінченка розкриті наукові взаємини вчених, спільність їхніх зацікавлень, взаємна підтримка і допомога — окремий епізод у біографіях, який характеризує обох як надзвичайно ретельних лексикографів, талановитих мовознавців, знавців фольклору. Предмет дослідження — епістолярій К. Шейковського та рецензія Б. Грінченка на «Опыт южнорусского словаря», які осмислено як джерела до біографій науковців. Метою стала реконструкція міжособистісних наукових зв'язків, особливостей співпраці дослідників за допомогою порівняльно-історичного методу, джерелознавчих прийомів і засобів, що дали змогу відтворити окремий період у життєписах учених.

У результаті дослідження виявилось, що науковці обмінювалися окремими зафіксованими лексемами, 1888 р. К. Шейковський надсилав опублікований випуск «Опыта южнорусского словаря» Б. Грінченку, на що той відгукнувся схвальною рецензією на сторінках львівського часопису «Зоря». На підставі его-документів можна констатувати, що К. Шейковський видавав словник власним коштом, Б. Грінченко допомагав йому порадами. Науковці обмінювалися власними працями, а також К. Шейковський надіслав своєму адресату 18 загадок із варіантами. Листи містять відомості про точну кількість лексем на окремі літери в словнику.

Епістолярний наратив насичений подробицями життя, які створюють неповторну картину світу не тільки обох учених, тодішнього наукового життя, а й видавничої справи, побуту людей науки, ставлення до українства в імперії. Листи К. Шейковського — свідчення матеріальних труднощів фактично засланою до м. Мензелінска Уфимської губернії небезпечного для імперії знавця української мови, який працював і в умовах ізоляції та переслідування.

Над «Опытом...» К. Шейковський працював понад 30 років, видати його повністю вченому перешкождали і цензура, і його статус небезпечного українофіла, проте навіть ті два томи (у трьох випусках), які вдалося опублікувати, були значним внеском у мовознавство й фольклористику, змінили обізнаність із лексичним складом української мови.

Ключові слова: Каленик Шейковський; Борис Грінченко; листи; епістолярний наратив.

В українській фольклористиці й мовознавстві постать Каленика Васильовича Шейковського (1835–1903) розглядається серед тих, хто сприяв становленню наукових принципів, поглибленню знань про фонетику й діалектологію, традиційну культуру Поділля — регіону, який був для нього рідним. Ім'я Каленика Шейковського відоме насамперед завдяки впорядкуванню «Опыта южнорусского словаря» (із запланованих було опубліковано т. 1, Київ, 1861; т. 5, вип. 1, Москва, 1883; т. 5, вип. 2, Київ, 1886), збірці «Руські народні казки й приказки, байки й прибаутки, брехеньки й побрехеньки, билиці й небилиці, прикладки й нісенітниці. Перша кланя» (Бобруйськ, 1871), дослідженням «Быт подолян» (т. 1, вип. 1; т. 1, вип. 2, Київ, 1859, 1860), «О киевских воскресных школах» («Воспитание», 1860, № 1–5), «Шчо таке Ібн-Дастова “Русь”»¹ (Київ, 1870), «Славянский

вопрос в русской науке» (Бобруйськ, 1876), «Толкование слова “вира”» (Казань, 1878), «О похоронах в Подольской губернии» («Киевский телеграф», 1860, № 17, 18, 24–26), «О приветствиях и поздравлениях у подолян» («Киевский курьер», 1862, № 5, 8), підручникам для недільних шкіл, зокрема «Домашня наука. Выш'ші початки» (Київ, 1861).

Про життя і діяльність дослідника досі відомо далеко не все. Покоління молодих, яке прийшло в часи короткого національного відродження в другій половині XIX ст. і до якого належав К. Шейковський, захоплювало Івана Франка: «Настали часи реформ, знесення кріпацтва, часи, пам'ятні в українській літературі видавництвом “Основи” і виступом цілої плеяди молодих талантів, між котрими досить буде назвати Ганну Барвінок, Стороженка, Кухаренка, Шейковського, Свидницького, Кониського, Руданського, Кулика, Александровича, Антоновича, Рильського і др.» (1984, с. 62).

¹ Назви подано за принципами, які розробив на основі правопису Олексія Павловського («Грамматика малороссийского нарѣчья», 1818) сам К. Шейковський.

Постать К. Шейковського цікавила мовознавців, етнологів, дослідників історії педагогіки, історії журналістики як у XIX, XX, так і на початку XXI століття. Про його здобутки писали Микола Петров (2008, с. 322), Борис Грінченко (Б. Вільхівський, 1888; Грінченко, 1907), Гнат Житецький (1928), Микола Сумцов (1910), архівіст-дослідник Володимир Міяковський (1917; 1918), літературознавці Володимир Герасименко (1968) та Ісай Заславський (1997a; 1997b), історик Григорій Марахов (1969; 1970), краєзнавець Анатолій Сваричевський (1986), мовознавиця Наталя Шеремета (1994), дослідниця педагогічної і просвітницької діяльності українських громад Наталя Побірченко (2000b). Є й інші довідкові статті про К. Шейковського інформативного характеру, як-от енциклопедична довідка Юрія Шевельова, уміщена в «Енциклопедії українознавства» (Шевельов, 2000). Проте про Шейковського-лексикографа, фольклориста, про його перше комплексне дослідження традиційної культури окремого регіону «Быт подолян», про його прогресивні принципи фіксації фольклору, що вирізняються ретельним відтворенням діалектизмів у фольклорних зразках, досліджень бракує.

Серед численних захоплень молодого Шейковського одне з чільних місць посідала українська лексикографія. 1859 року студент університету св. Володимира Каленик Шейковський написав курсову роботу «О фонетических свойствах южнорусского языка» і в тому ж році видав фольклористично-етнографічну працю «Быт подолян» (т. I). Курсову роботу 1969 року віднайшов у Київському міському архіві історик Г. Марахов і згодом передав її до редакції часопису «Мовознавство». Публікуючи працю повністю, мовознавці, яких очолював М. Жовтобрюх, зауважили, що вона «містить дуже багато цікавих і для свого часу важливих спостережень над звуковою природою української мови. К. В. Шейковський виявив серйозну лінгвістичну підготовку й добре знання живої української мови» (Жовтобрюх, Панасенко, 1959, с. 52).

Зосередивши увагу на фонетичних особливостях української мови, дослідник проаналізував усі вагомі студії в цій царині, використав фольклорні зразки, твори відомих письменників. Праця побудована на спостереженнях, що з'явилися внаслідок дослідження, за словами самого молодого вченого, рис подільського, київського, полтавського говорів української мови. Автор досить докладно схарактеризував голосні й приголосні звуки української мови та їхні діалектні відповідники, а також зауважив звукові зміни в різних позиціях. К. Шейковський удався до порівняльного аналізу, залучивши слов'янські та неслов'янські мови. Найдокладніше молодий учений висвітлив явище контракції (злиття двох суміжних голосних в один або ж у дифтонг) та асиміляції (уподібнення звука до сусіднього).

У 1861 році К. Шейковський опублікував «Опыт южнорусского словаря» (т. I). Відомо, що

12 лютого 1861 року студент історико-філологічного факультету університету св. Володимира звертався в Київський цензурний комітет: «Маю честь найпокірніше просити цензурний комітет дозволити мені подавати в цензуру коректурні аркуші "Опыта южнорусского словаря", що я видаю, а не рукопис його. Це потрібно тому, що мені доводиться постійно поповнювати словник» (ЦДІАУ, арк. 13–13 зв.). Резолюція була позитивна — із тим, щоб кожен коректурний аркуш молодий дослідник подавав до цензурного комітету. Отже, виданню передувала ретельна копітка робота: збирання матеріалу з різних джерел (фольклорних зразків, живого мовлення, творів художньої літератури), внесення лексем на картки, систематизація, упорядкування, а згодом — цензура.

Передмова до цього випуску першого тому «Опыта южнорусского словаря» була декларацією поглядів К. Шейковського, його задуму. Науковець наголошував на тому, що мова кожного народу завжди є виявом його духовного багатства. В основі словника — лексичний матеріал, дібраний із фольклору, який К. Шейковський записував сам. Це зразки різних жанрів, переважно казки, замовляння, загадки, думи, пісні обрядові та історичні, віншування, забавлянки, прикмети. Утім перевагу упорядник надавав дитячому фольклору, пояснюючи це тим, що вірування, змінюючись у фольклорній свідомості новішими, залишаються в царині дитячих забав та ігор, а для нього важливо відображати не тільки теорію, а й історію мови. Словник К. Шейковського зосередив і численні діалектизми, бо говори — основа живої, розмовної мови, яка витворює єдину цілісну мовну систему в кожного народу. Саме тому це видання, як підкреслив учений самою його назвою, стало «опытом», тобто «спробою», «експериментом» і мало охопити 36 тисяч лексем (Шалак, 2016, с. 979–980).

У місті Мензелінська Уфимської губернії, куди К. Шейковський змушений був переїхати, уникаючи переслідувань із боку імперської поліції як «опасный украинофил», дослідник знову повернувся до впорядкування «Опыта южнорусского словаря» — праці всього свого життя. Учений писав із Мензелінська до редакції «Киевской старины»:

Головною турботою редакції місцевого журналу, яким є і «Киевская Старина», безперечно, повинно бути піднесення народного духу. Історія слов'янських літератур (напр., чеської і сербської) показують нам, що нічого так не підносить народного духу, як друкований словник народної мови.

Зважаючи на це, чи не побажає редакція друкувати в «К[иевской] С[тарине]» як додаток упорядкований мною словник, оскільки засобів для подальшого видання його у мене немає.

Правопис хотів би зберегти той, яким я написав словник. (ІР НБУВ, ф. III, од. зб. 9707)

Проте цьому задуму Шейковського не судилося здійснитися.

Під час пожежі згоріла величезна картотека, у якій було зібрано значний лексикографічний матеріал. Утім мовознавець і далі записував, колекціонував почуте, прочитане, орієнтуючись, як і раніше, на живу народну мову. «Саме у задумі словника й у роботі над ним найповніше втілюються визначальні риси його творчої особистості як самобутнього українського просвітителя» (Заславський, 1997b, с. 96). К. Шейковський обстоював думку, що саме словник будь-якої мови акумулює все духовне багатство народу від найперших етапів до останньої фази його розвитку.

Частину матеріалу, який згорів, відтворити було годі, тому після першого тому «Опыта южнорусского словаря» (Київ, 1861) упорядник почав видавати том п'ятий, який охоплював літери від Т до Ю. Минуло 22 роки, змінилися час і обставини, у науці з'явилися нові дослідження — і автор відчув ці зміни:

За різними обставинами, що здебільшого не залежать від мене, я тільки через 22 роки показую світові ще одну часточку словника. Дивлячись на цю часточку, відчуваю, як серце моє мимоволі сповнюється суму. Цей сум посилюється тим спомином, що 28-річна праця моя з упорядкування словника знищена 1 травня 1878 року під час пожежі в Мензелінську. Нині запропонований випуск — тільки відтворення частини попередньої праці за збереженими спогадами. Звичайно, багато слів безповоротно зникли, а ще більше пропало для науки етнографічного матеріалу, який був у словнику. (Опыт, 1883, с. III)

Передмова до п'ятого тому «Опыта южнорусского словаря» засвідчує теоретичні та едиційні засади К. Шейковського. Упорядник назвав ті зміни, які вимушено запровадив у зв'язку з обставинами. Вони стосувалися, насамперед, прикладів, які упорядник подавав у першому томі:

У цьому випуску я не вважав за потрібне наводити цілі пісні і значні уривки з них. Що було потрібно тоді, коли мало було опублікованих пам'яток, то стає зайвим тепер, коли їх надрукована більш-менш достатня кількість, набагато більше, ніж великоруською мовою. Винятком у цьому розумінні стали деякі прислів'я, для пояснення яких є народні оповідання <...> (Опыт, 1883, с. III)

Внесення до словника лексем, які позначають імена, прізвища та місцеві назви, — характерна риса цього тому. Ці слова є першоджерельним матеріалом для дослідження як фонетичних, так

і морфологічних особливостей української мови. На думку упорядника, вони містять втрачені корені, на відміну від таких лексем у російській мові, що в топонімічних назвах зберігають корені запозичені. З приводу українських прізвищ та імен К. Шейковський зазначив:

У південноруській мові в цих словах більше винахідливості, і якщо вживаються і там патронімічні прізвища, то в них або змінюється наголос, або вживаються різноманітніші форми. <...> Як на особливу творчу рису південноруської мови треба вказати на той факт, що є місцевості, у яких тезки означаються різними змінами закінчень імені, наприклад, Василь, Василько, Васильо, Васильцо, Васильок, Васильчик, Василець, Василина, Васюта, Василецько, Василяка і т. ін. (Опыт, 1883, с. IV)

Порівняльний аналіз дав змогу упорядникові визначити особливості його випуску в зіставленні з визначальними рисами інших словників слов'янських мов. Він зауважив, що лексем на літеру Т у словнику 3 913 (без слів у додатках), тоді як у словниках інших слов'янських мов — значно менше. К. Шейковський дійшов висновку, який, очевидно, не міг залишитися поза увагою цензури: «...південноруську мову не можна вважати діалектом великоруської, бо у першій більше слів, ніж у другій» (Опыт, 1883, с. V).

Із переліку джерел помітно, що упорядник користувався фольклорними збірками (очевидно, тими, що були доступні в Мензелінську), які давали змогу не тільки залучити до словника ширший матеріал, а й повніше проілюструвати його. Серед них «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» Я. Головацького (Москва, 1878), «Сборник малороссийских заклинаний» П. Єфименка (Москва, 1874), «Записки о Южной Руси» П. Куліша (Санкт-Петербург, 1856–1857), «Збірник українських пісень. Зібрав і у ноті завів М. Лисенко» (Санкт-Петербург, 1968), «Малорусские народные предания и рассказы» М. Драгоманова (Київ, 1876), «Українські приказки, прислів'я і таке інше» М. Номиса (Санкт-Петербург, 1864), «Народные южнорусские сказки» І. Рудченка (Київ, 1869–1870), «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край» П. Чубинського (Санкт-Петербург, 1872–1877) та ін.

У п'ятому томі «Опыта южнорусского словаря», як і в першому, К. Шейковський подав чимало власних фольклорних записів і спостережень, які істотно збагачували словник. Для фольклориста й етнологів ці своєрідні авторемінісценції містять вагомий інформаційний потенціал:

Народні танці: *козачок, чабарашка* або *чеберячка, метелиця, обертак, журавель, тропак* та ін. *Кривий танець* — одноключова гаївка, у якій хоровод іде по зображеному тут малюнку (далі — малюнок. — О. Ш.). Посередині, здається,

сидить дівчинка, а по кутах, щоб правильно іти, забивають колики або ставлять камені. При цьому співають: «А в кривого танця та не введем киньця; треба ёго выводитьы, конец ёму находыты. Через сины, через хату, а я молоденька йду стихенька, шчоб ключама не бражчаты, пидкивкамы не стукати, шчоб свекрухы не збудыты... А збудивши, не вгодывшы, медом-вином не впоившы... Ой най же спыть, най не встане, шчобы мої головонькы не склопотала» (Опыт, 1883, с. 14)

Не вказуючи на місце, дату запису, від кого записав, К. Шейковський подав значну кількість паремій, які вирізняють його словник серед інших. Такі едиційні засади зумовлені, очевидно, мовознавчим спрямуванням видання, де паспортні дані зразка не були частиною наукового апарата словника. Зокрема, до лексеми «талан» (Опыт, 1883, с. 8) як приклади подано: «Не дав Бог талану змалку, не буде й до останку!», «Нешчасному Макару нема талану», «Якій талан матци, такый і дятятци», «Як одна, то й нема талана».

Характерно, що упорядник використав знак наголосу, щоб відобразити правильність вимови. Для точності відтворення записаних зразків К. Шейковський вдався до давніше розробленої системи знаків, яку сам створив і застосував у «Быте подолян».

У цьому випуску після передмови дослідник також опублікував статтю «Контракція голосних звуків у південноруській мові», у якій осмислив малодосліджене явище злиття голосних у говірках української мови, приміром, а + е = е: маєш (меш), має (ме), мають (муть). Автор виокремив групи слів, де відбувається і де не відбувається контракція голосних, пояснивши закони такого процесу.

Другий випуск п'ятого тому від 1886 року охопив лексеми на літеру У, хоч у заголовку вказана і літера Ф. У списку використаної літератури упорядник назвав низку нових джерел, серед яких зазначено і фольклорні та фольклористичні видання, приміром «Народные заклинания над пчелами» Т. Біленького (Кам'янець-Подільський, 1880) і «Собрание сочинений» М. Максимовича (т. I–III, Київ, 1876–1880).

Помітні увага упорядника до діалектних варіантів лексем, прагнення розкрити особливості їхнього творення, проілюструвати прикладами з фольклорних і літературних джерел. «Шейковський уміє заглиблюватися в українське слово, часто послуговується ним як надійним свідком далекої минувшини. Саме ґрунтовне вивчення лексики, вважає він, дає можливість пізнати ті чи інші особливості історичного буття, суспільних, побутових взаємин предків» (Заславський, 1997б, с. 97).

Мовознавчі праці К. Шейковського високо оцінив Борис Грінченко в передмові до першого тому свого «Словаря української мови» (Грінченко,

1907, с. XIII–XIV). У часописі «Зоря» під псевдонімом «Б. Вільхівський» Б. Грінченко опублікував рецензію на «Опыт южнорусского словаря» К. Шейковського:

Перед мною лежать два випуски «Опыта южнорусского словаря» К. В. Шейковського, буква Т, У, Ф, Х (до х л і в). В сих випусках 276 сторін, а на їх вісім або й більш тисяч слів. У всьому томови (букви Т–Я) буде аркушів 40 друку, а слів до 20.000. Спосіб укладання словаря науковий. Хто знає досьогочасні українські словарі (Закревського, Чужбинського, Піскунова, Левченка), їх убогість і ненауковість, той мусить згодитися, що ся праця д. Шейковського єсть першою пробою справжнього, путящого українського словаря. Автор працював біля его 28 років, але у 1878 році пожежа знищила усе зроблене. Тепер автор поспішається реставрувати затрачений матеріал по памяти, по книжках і збирає новий. (1888, с. 178–179)

Ця рецензія була написана очевидно після того, як на початку 1888 року К. Шейковський надіслав Б. Грінченку сам словник, про що писав у листі до нього від 25 березня 1888 року.

У рецензії Б. Грінченко захоплювався працьовитістю упорядника і обурювався з приводу передплати словника: тих, хто зацікавився виданням, — усього двадцять, а українців серед них — троє-четверо. Учений наголосив: хоч словник і має вади, проте він — «перша наукова і докладна проба так довго жаданого і сподіваного словаря, котра має чимале значення для нашої літератури і при всіх її вадах» (Вільхівський Б., 1888, с. 178–179). Автор рецензії констатував факт відсутності повного видання творів багатьох класиків української літератури, написаної українською мовою історії України, книжок для дітей і ґраматик та словників української мови. Таку прогалину Б. Грінченко пояснював байдужістю, лінню, нелюбов'ю українців до всього українського. Для того, щоб бути визнаним у світі народом, треба мати силу, а сила, як зауважував рецензент, — у просвітній діяльності, у літературі. Аби мати таку силу, треба багато і наполегливо працювати — як упорядник «Опыта...» К. Шейковський.

Історик Г. Марахов розшукав і опублікував невідомі листи К. Шейковського до Б. Грінченка, а також уперше узагальнив біографічні матеріали про автора й упорядника «Быта подолян». Пишучи про Антона Коціпінського, упорядника «Пісень, думок і шумок руського народа на Подолі, Україні і в Малоросії» (Київ, 1861–1862), Г. Марахов розширив свої студії та проаналізував тогочасні тенденції у розвитку української фольклористики і мовознавства:

З таких же приблизно позицій виходив і Каленик Шейковський (народився 1835 р.). Син

офіцера з Подільської губернії, Шейковський теж одержав релігійне домашнє виховання. У 1857 році він закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію, але не захотів стати священником і в лютому 1858 року вступив на історико-філологічний факультет Київського університету. Тут і визначились його інтереси: Шейковський вирішив стати філологом-українознавцем і за короткий час добився значних успіхів. У 1859 році він написав курсову роботу «Про фонетичні властивості південноросійської мови» і в тому ж році надрукував етнографічну роботу «Быт подолян» т. I, а через рік посібник для недільних шкіл «Домашня наука». У 1861 році побачив світ його «Опыт южнорусского словаря» т. I, де відзначено потребу створення наукового словника української мови. (1969, с. 94)

Публікуючи листи К. Шейковського до Б. Грінченка, Г. Марахов залучив й інші архівні матеріали, які розкривали періоди його наукової діяльності. Учений наголосив, що відомостей про життя автора «Опыта южнорусского словаря» надзвичайно мало, а проте його наукові здобутки варті уваги фахівців і «широких читацьких кіл» (1970, с. 102). Дослідник назвав К. Шейковського етнографом, письменником, видавцем, педагогом і одним із засновників української лексикографії. У преамбулі до опублікованих листів Г. Марахов подав його короткий життєпис, зазначивши:

Шейковський рано почав друкувати свої праці, проте більша частина написаного ним не була опублікована. Присвятивши все життя науці (головним чином створенню українського словника), потерпаючи від постійних нестатків, витрачаючи всі свої заощадження на видання наукових робіт, гнаний урядом, переслідуваний поліцією, він помер на засланні в страшній бідності, але глибоко переконаний у правоті своєї справи. (1970, с. 102)

Дослідник принагідно описав київський період у діяльності К. Шейковського, проаналізувавши його наукову працю, викладання в недільній школі, причини безробіття після закінчення університету св. Володимира. Спираючись на архівні матеріали, Г. Марахов довів: мовознавець покинув Україну і виїхав наприкінці 1862 року в Орловську губернію не добровільно, його змушувала до цього влада, позбавивши можливості працювати за фахом.

Із зібраного матеріалу впливало, що К. Шейковський працював над словником української мови понад 30 років, однак усі його наміри повністю видати працю натрапляли на перешкоди. Після смерті К. Шейковського його родичі (ІР НБУВ, ф. III, од. зб. 7679, арк. 1–1 зв.) передали частину опублікованих і неопублікованих матеріалів

редактору «Киевской старины» Володимирові Науменку. Серед цих паперів і книжок вагою 11 пудів були і картки до «Опыта южнорусского словаря», яких відшукати так і не вдалося.

Листи К. Шейковського до Б. Грінченка (листи-відповіді, на жаль, не віднайдені) засвідчують насамперед його прагнення працювати в царині лексикографії, розширюючи знання про багатство української мови, фіксувати й аналізувати щонайбільшу кількість лексем із численними прикладами. К. Шейковський звертався до Б. Грінченка двічі: 1888 року, коли з'явилася друком рецензія останнього на «Опыт южнорусского словаря» в «Зорі», і через 9 років — у березні й травні 1897-го, коли К. Шейковський із Мензелінська просив відомого на той час ученого й письменника про допомогу.

Цей епістолярій — передовсім спроба знайти підтримку, розуміння, мати хоч і далекого, та мудрого однодумця, який зможе обговорити проблеми упорядкування словника, його видання, фінансування і, звісно, фіксації окремих лексем. На той час «Словарь української мови» (1907–1909) ще не було видано, проте Б. Грінченко щедро ділився зі своїм адресатом власним матеріалом:

Щиро дякую вам за ваше письмо, а ще більше дякую за прислані слова. Декотрих з них в мене нема, може, коли з них похистую (покористую). А два з них вже й затягнув до приготовлених випусків: штем і штомпель, але ще треба знати, як вони мають другий припадок (genitivus — родительный падеж). (Марахов, 1970, с. 104)

Листи засвідчили, як самовіддано працював над «Опытом...» К. Шейковський, як невтомно шукав гроші на його видання, як переймався тим, що українські дукачі-багаті (за його висловом) не поспішають фінансувати українську науку і культуру. Ці вилювання були зрозумілі його далекому листовному співрозмовникові Б. Грінченку, який бачив нагальність у виданні словника української мови, потребу досліджень у царині фонетики і лексикології. На підставі его-документів можна констатувати, що К. Шейковський видавав словник власним коштом, Б. Грінченко допомагав йому порадами, можливо, сприяв у передплаті «Опыта...», бо саме про це його просив мензелінський листовний візаві.

Епістолярій К. Шейковського виявив, що науковці обмінювалися зафіксованими лексемами, окремими власними працями, інформацією про опубліковані новинки і рецензії на нові мовознавчі видання. Адресат із Мензелінська в листі від 18 березня 1897 року просив, щоб Б. Грінченко надіслав йому перший випуск «Этнографических материалов, собранных в Черниговской и соседних с ней губерниях» (Чернігів, 1895), бо збирався використати фольклорні зразки для упорядкування наступних томів «Опыта южнорусского

словаря». Як відповідь К. Шейковський надіслав своєму адресату 18 загадок із варіантами. Листи також містять вказівку на точне число лексем на окремі літери в словнику.

Епістолярний наратив К. Шейковського насичений найрізноманітнішими життєвими подробицями, вони створюють цілісну картину світу обох учених, наукового життя кінця XIX століття, відтворюють історію видавничої справи, побуту людей науки, засвідчують ставлення до українства в імперії. Листи К. Шейковського — свідчення скрутного матеріального становища знавця української мови, небезпечного для імперської політики, який продовжував свою роботу і в умовах переслідування та ізоляції в далекому від України м. Мензелінску Уфимської губернії.

Отже, над словником «Опыт южнорусского словаря» К. Шейковський працював понад 30 років, видати його повністю вченому перешкождали і цензура, і його статус небезпечного українофіла, проте навіть ті два томи (у трьох випусках), які вдалося опублікувати, були значним внеском у мовознавство й фольклористику, змінили обізнаність із лексичним складом української мови.

Покликання

- Баженов, Л. (1993). *Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали*. Вільхівський, Б. (1888). Хто ж винен? *Зоря*, 10, 178–179.
- Герасименко, В. (1968). З історії української журналістики 60-х років XIX ст. (Програма забороненої студентської газети). *Радянське літературознавство*, 10, 85–86.
- Грінченко, Б. (1907). *Словарь української мови у 4 т. Т. 1. А–Ж*. Житецький, І. (1928). Київська громада за 60-х років. *Україна*, 1, 91–125.
- Жовтобрюх, М., & Панасенко, А. (1969). Невідома праця К. В. Шейковського з фонетики української мови. *Мовознавство*, 3, 52–63.
- Заславський, І. (1997а). Каленик Шейковський (1835–1903) — талановитий український просвітител. *Українська мова та література*, 3(19), 7.
- Заславський, І. (1997б). Каленик Шейковський — етнограф, фольклорист, мовознавець, видавець. *Київська старовина*, 1–2, 86–100.
- Марахов, Г. (1969). «Визнати людиною неблагонадійною...» (невідомі сторінки з життя Антона Коціпинського). *Вісник Академії наук Української РСР*, 6, 89–98.
- Марахов, Г. (1970). Про автора «Опыта южнорусского словаря». *Вісник АН УРСР*, 5, 102–107.
- Міяковський, В. (1917). Дві рукописи 60-х років, заборонені цензурою. *Україна*, 3–4, 83–88.
- Міяковський, В. (1918). До історії української журналістики: Газета К. Шейковського, 1860 р. *Наше минуле*, 3, 81–85.
- Могила, А. (1985). Шейковський Каленик. В *УРЕ у 12 т. Т. 12*. Головна редакція УРЕ.
- О книгах и рукописях на русском, польском и других новейших языках, представленных для одобрения в печати*. ЦДІАК України. Ф. 293. Оп. 1. Од. зб. 816. 119 арк.
- Опыт южнорусского словаря* (1961). Труд К. Шейковського. Т. 1. А–З. Вип. 1. А–Б. В типографії И. и А. Давиденко.
- Опыт южнорусского словаря* (1883). Труд К. Шейковського. Т. V. Т–Ю. Вип. 1. Типогр. Р. Лиснер и Ю. Роман.
- Опыт южнорусского словаря* (1886). Труд К. Шейковського. Т. V. Т–Ю. Вип. 2. У, Ф.
- Петров, Н. (2008). *Очерки истории украинской литературы XIX столетия*. ВПЦ «Київський університет».
- Побірченко, Н. (2000а). *Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX — на початку XX століття у 2 кн. Кн. I. Київська громада*. Науковий світ.

- Побірченко, Н. (2000б). Каленик Шейковський — автор першого словника української мови. *Педагогіка і психологія*, 2, 134–147.
- Сваричевський, А. (1986). Перше друковане видання, присвячене фольклору та етнографії Поділля. *Тези доповідей наукової конференції «Проблеми етнографії Поділля»*, 185–186.
- Сумцов, М. (1910). *Діячі українського фольклору*.
- Франко, І. (1984). [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви] (с. 24–141). *Зібрання творів у 50 т. Т. 41*. Наукова думка.
- Шалак, О. (2016). Дослідження Каленика Шейковського: тематика, методика, едіція. *Народознавчі зошити*, 4(130), 975–981.
- Шевельов, Ю. (2000). Шейковський Каленик. У В. Кубійович (Ред.), *Енциклопедія українознавства в 10 т. Т. 10* (с. 3836–3837). НТШ.
- Шейковська [Лист дочки К. Шейковського до Науменка В. П.]. ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 7679. Арк. 1–1 зв.
- Шейковський, К. (1888). [Лист К. Шейковського до редакції «Киевской старины» із м. Мензелінська 28 травня]. ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 9707.
- Шеремета, Н. (1994). Подвижницька діяльність Каленика Шейковського. *Духовні витоки Поділля: творці історії краю: матеріали міжнар. науково-практичної конференції, 9–11 верес. 1994 р., м. Кам'янець-Подільський*, 1, 93–95. Поділля.

References (translated and transliterated)

- Bazhenov, L. (1993). *Podillia v pratsiakh doslidnykiv i kraieznavtsiv XIX–XX st.: Istoriohrafia. Bibliohrafia. Materialy* [Podillia in the works of researchers and local historians of the 19th–20th centuries. Historiography. Bibliography. Materials.]
- Franco, I. (1984). [Plan vykladiv istorii literatury ruskoi. Spetsialni kursy. Motyvy] [Plan of lectures on the history of Rus literature. Special courses. Motives] (pp. 24–141). *Zibrannia tvoriv u 50 t. T. 41*. Naukova dumka.
- Herasymenko, V. (1968). Z istorii ukrainskoi zhurnalistyky 60-kh rokov XIX st. (Prohrama zaboronenoj studentskoi hazety) [From the history of Ukrainian journalism in the 60s of the 19th century. (The program of the banned student newspaper)]. *Radianske literaturoznavstvo*, 10, 85–86.
- Hrinchenko, B. (1907). *Slovar ukrainskoi movy u 4 t. T. 1. A–Zh* [Dictionary of the Ukrainian language].
- Marakhov, H. (1969). “Vyznaty lyudynoju neblahonadiinoju...” (neviodomi storinky z zhyttia Antona Kotsypynskoho) [“Recognize as unreliable...” (unknown pages from the life of Anton Kotsypynsky)]. *Visnyk AN URSSR*, 6, 89–98.
- Marakhov, H. (1970). Pro avtora “Opyta yuzhnorusskogo slovarya” [About the author of “Opyt yuzhnorusskogo slovarya”]. *Visnyk AN URSSR*, 5, 102–107.
- Miiakovskiy, V. (1917). Dvi rukopysi 60-kh rokov, zaboroneni tsenzuroiu [Two manuscripts from the 60s, banned by censorship]. *Ukraina*, 3–4, 83–88.
- Miiakovskiy, V. (1918). Do istorii ukrainskoi zhurnalistyky: Hazeta K. Sheikovskoho, 1860 r. [To the history of Ukrainian journalism: Newspaper of K. Sheikovskiy, 1860]. *Nashe mynule*, 3, 81–85.
- Mohyla, A. (1985). Sheikovskiy Kalenyk. In *URE u 12 t. T. 12*. Holovna redaktsiia URE.
- O knigakh i rukopisyakh na ruskom, polskom i drugikh noveyshikh yazykakh, predostavlennykh dlya odobreniya v pechaty* [About books and manuscripts in Russian, Polish and other modern languages, submitted for approval in the press]. TsDIAK Ukrainy. Collection 293. Op. 1. Folder 816. 119 p.
- Opyt yuzhnorusskogo slovarya*. (1883). Trud K. Sheikovskogo. T. V : T–lu. Vyp. 1. Tipogr. R. Lissner i Yu. Roman.
- Opyt yuzhnorusskogo slovarya*. (1886). Trud K. Sheikovskogo. T. V : T–lu. Vyp. 2. U, F.
- Opyt yuzhnorusskogo slovarya*. (1961). Trud K. Sheikovskogo. T. 1. A–Z. Vyp. 1. A–B. V tipografii I. i A. Davidenko.
- Petrov, N. (2008). Ocherki istorii ukrainskoy literatury XIX stoletiya [Essays on the history of Ukrainian literature of the 19th century]. PTs “Kyivskiy universytet”.
- Pobirchenko, N. (2000a). *Pedahohichna i prosvitnytska diialnist ukrainskykh hromad u druhiy polovyni XIX — na pochatku XX stolittia u 2 kn. Kn. I. Kyivska hromada* [Pedagogical and educational activities of Ukrainian communities in the second

- half of the 19th and early 20th centuries in 2 vol. Vol. 1. Kyiv community]. *Naukovyi svit*.
- Pobirchenko, N. (2000b). Kalenyk Sheikovskiy — avtor pershoho slovnyka ukrainskoi movy [Kalenyk Sheikovskiy is the author of the first dictionary of the Ukrainian language]. *Pedahohika i psykholohiia*, 2, 134–147.
- Shalak, O. (2016). Doslidzhennia Kalenyka Sheikovskoho: tematyka, metodyka, edytsiia [Research by Kalenyk Sheikovskiy: subjects, methodology, edition]. *Narodoznavchi zoshyty*, 4(130), 975–981.
- Sheikovska [Lyst dochky K. Sheikovskoho do Naumenka V. P.] [Letter from K. Sheikovskiy's daughter to V. P. Naumenko]. IR NBUV. Collection III. Folder 7679. P. 1–1 zv.
- Sheikovskiy, K. (1888). [Lyst K. Sheikovskoho do redaktsii "Kievskoy stariny" iz m. Menzelinska 28 travnia] [A letter from K. Sheikovskiy to the editorial office of "Kievskaya starina" from Menzelinsk on May 28]. IR NBUV. Collection III. Folder 9707.
- Sheremeta, N. (1994) Podvyzhnytska diialnist Kalenyka Sheikovskoho [Great activity of Kalenyk Sheikovskiy]. *Dukhovni vytoky Podillia: tvortsi istorii kraiu: materialy mizhnar. naukovo-praktychnoi konferentsii, Sept. 9–11 1994, Kamianets-Podilskiy*, 1, 93–95. Podillia.
- Shevelov, Yu. (2000). Sheikovskiy Kalenyk. In V. Kubiiovych (Ed.), *Entsyklopediia ukrainoznavstva v 10 t. T. 10* (pp. 3836–3837). NTSh.
- Sumtsov, M. (1910). *Diiachi ukrainskoho folkloru* [Figures of Ukrainian folklore].
- Svarychevskiy, A. (1986). Pershe drukovane vydannia, prysviachene folkloru ta etnografii Podillia [The first printed edition dedicated to the folklore and ethnography of Podillia]. *Tezy dopovidei naukovoï konferentsii "Problemy etnografii Podillia"*, 185–186.
- Vilkhivskiy, B. (1888). Khto zh vynen? [Who is to blame?]. *Zoria*, 10, 178–179.
- Zaslavskiy, I. (1997a). Kalenyk Sheikovskiy (1835–1903) — talanovytyi ukrainskyi prosvitytel [Kalenyk Sheikovskiy (1835–1903) is a talented Ukrainian enlightener]. *Ukrainska mova ta literatura*, 3(19), 7.
- Zaslavskiy, I. (1997b). Kalenyk Sheikovskiy — etnograf, folkloryst, movoznavets, vydavets [Kalenyk Sheikovskiy — ethnographer, folklorist, linguist, publisher]. *Kyivska starovyna*, 1–2, 86–100.
- Zhovtobriukh, M., & Panasenko, A. (1969). Nevidoma pratsia K. V. Sheikovskoho z fonetyky ukrainskoi movy [The unknown work of K. V. Sheikovskiy on the phonetics of the Ukrainian language]. *Movoznavstvo*, 3, 52–63.
- Zhytetskiy, I. (1928). Kyivska hromada za 60-kh rokiv [Kyiv community in the 60s]. *Ukraina*, 1, 91–125.

Oksana Shalak

Institute of Biographical Research of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Ukraine

SCIENTIFIC COLLABORATION OF KALENYK SHEIKOVSKY AND BORYS GRINCHENKO THROUGH THE PRISM OF EPISTOLARY NARRATIVE

The relevance of the article lies in the fact that the scientific relations of the scientists, the commonality of their interests, support, and help are revealed through the letters of Kalenyk Sheikovskiy to Borys Grinchenko. That is a separate episode in their biographies, which characterizes both of them as extremely thorough lexicographers, talented linguists, and connoisseurs of the Ukrainian language. The subject of the study is K. Sheikovskiy's epistolary and B. Grinchenko's review of the "Opyt yuzhnorusskogo slovarya", which are intended as sources for biographies of scientists. The goal is the reconstruction of interpersonal scientific relationships, the peculiarities of cooperation between researchers using the comparative-historical method, source-research techniques and tools that made it possible to recreate a particular period in the biographies of scientists.

As a result of the research, it turned out that the scientists exchanged individual fixed lexemes. K. Sheikovskiy sent the published issue of "Opyt yuzhnorusskogo slovarya" to B. Grinchenko in 1888, to which he responded with a favorable review on the pages of the Lviv magazine "Zorya". On the basis of ego-documents, it can be stated that K. Sheikovskiy published the dictionary at his own expense, while B. Grinchenko helped him with advice. The scientists exchanged their own works, and K. Sheikovskiy also sent 18 riddles with variants to his addressee. The letters contain information about the exact number of lexemes for individual letters in the dictionary.

The epistolary narrative is saturated with details of life, which create a unique picture of the world not only of both scholars, of the scholars' life at that time, but also of the publishing business, the life of people of science, and the attitude towards Ukrainianness in the empire. K. Sheikovskiy's letters are evidence of the material difficulties of the person actually exiled to the town of Menzelinsk, Ufa province, dangerous to the empire connoisseur of the Ukrainian language, who worked in conditions of isolation and persecution.

K. Sheikovskiy worked on "Opyt..." for more than 30 years. Censorship and his status as a dangerous Ukrainophile prevented the scholar from publishing it in its entirety. However, even the two volumes (in three editions) that were published were a significant contribution to linguistics and folkloristics and changed the understanding of the lexical composition of the Ukrainian language.

Key words: Kalenyk Sheikovskiy; Borys Grinchenko; letters; epistolary narrative.

Стаття надійшла до редколегії 31.05.2023